

Retk vanglaellu aitab tunnetada vabaduse väärtuse mõõtmast

Viimati muudetud: 12/08/2010 12:10:41 - LÕUNALEHT

Foto: Malle Elvet

Ajaloo keerduultes sai 19. sajandi esimesel poolel Venemaa tsaari Nikolai I korraldusel Toompea kaitseks Tallinna lahe äärde ehitatud Patarei merekindlusest koguni 82 aastaks vangimaja. Neli viimast aastat on huvilistel võimalik käia ängi tekitavas hoonekompleksis, kurikuulsas Patarei vanglas ekskurseerimas või koguni kultuurielamusi saamas.

Legendaarse Tallinna kaarja merekindluse hoovivärvavas ootasid sadu uudistajaid giidid. Tummade kõnekate müüride vahel kõlas eesti-, vene-, soome- ja ingliskeelne jutuvada.

Eestlased sappa võtnud Rasmus Rausberg tegi kiire põike 19. sajandi esimesse poolde, mil Vene tsaari Nikolai I korraldusel kerkis aastatel 1828–1840 Peeter Suure merekindlus. 335 218 kuldrubla maksuma läinud kindlust, mis rajati mere poolt Toompea kaitseks, ehitasid tuhanded soldatid. Pole täpselt teada, kes tegi hoone joonised, kuid arvatakse, et see oli sõjaväeinsener A. I. Feldman, kes töötas 1823–31 Tallinna kindlustuste ehitusülemana.

Võlvagedega kasematid ehitati suurtükipatarei jaoks. 1858. aastast, peale Krimmi sõda vähenes Tallinna kaitsekindluse tähtsus, Tallinn kustutati kindluslinnade nimekirjast. Kaitsekasarmust sai enam kui pooleks sajandiks kasarmu erinevate väeliikide soldatitele ja ohvitseridele. 1919. aastal sai ajaloolisest 24 võlvitud lahingukambriga kaitseehitisest Patareist vangla, järgmisel aastal Tallinna

keskvangla.

Eeluurimine, eluaegsed, surmamõistetud

Kuumalt mererannalt lõõskava päikese alt sajanditevanuste müüride varju jõudnut tabas hiljutise vangla alal kulgedes kerge šokk. Kuigi enam kui seitse aastat ei valva relvastatud vangivalvurid eeluurimisaluseid, eluaegseid vange ega surmamõistetuid ja vanglate haiglagi on ammu ära kolitud, on kõigile soovijaile valla väravatega hoovis ja ajast räsitud lagunevas hoones rusuv äng.

Kitsad raudvarvaste ja võredega valvuritornid, rohtunud jalutushoovid ja boksid, kus kinnipeetud said väikeste salkadena tund päevas valvsate pilkude all värsket õhku hingata. Kopituse ja lagunemise hõng võlvjate lagedega koridorides ja avatud endised riivitatud ukсед. Hädine väljakäigunurk, kahekordsed raudkoikud ja vanad madratsid elustavad miljööd üldkambrites, kus veel 2002. aastal oli samaaegselt 16 kinnipeetavat.

Giid Rasmus Rausberg jutustas, kuidas möödus vangi elu ja milline oli uustulnukast vangi roll, kes elas hädaajamise nurgale kõige lähemal. Silt „Fotograafia“ ilutseb kambriuksel, mille kitsukeses kapis seisnud kinnipeetu jäädvustati mitmes vaates toimikufotodele. „Siia toodi kinnipeetud valvuri saatel kolme kaupa. Kaks ootasid seni teises kapis, kuni üht pildistati,“ selgitas giid külastajate moodsate fotokaamerate surina saatel.

Sünged sopilised võlvlagede ja ruuduliste kivipõrandatega koridorid, mürkroheliselt ja süngesinistelt seintelt koorub värv. Massiivsed metallvõrud koridoriseintel on kindluse ajast, nendega kinnitati suurtükid seinte külge. Ajahambast kirjud nummerdatud kongide luukidega rauduksed. Ühe ruumi trellitatud aknast sillerdab vastu ahvatlevsinine Tallinna meresuvi.

„Kui palju on siin kinnipeetuid olnud pikkade vangla-aastate jooksul, ei ole teada. Peale Eesti taasiseseisvumist viidi paljud vangid Venemaale, samuti vanglatoimikud,“ nentis Rausberg. Väikesed kaheinimesekambrid, kus istusid eluaegsed vangid ja surmamõistetud, asusid hoone teisel ja kolmandal korrusel. Patareis oli korraga ligi tuhat kinnipeetavat.

„Vanglainterjõõris, nagu näete, on jälgi, mille on siia jätnud ekstreemseid elamusi otsinud kodanikud,“ osutas Rausberg tühjale napsupudelile kambris 118, kus on oma vaadete eest kinnipeetavana istunud praegune okupatsioonide muuseumi juht Heiki Ahonen.

„Vanglas on võimalik kaasa teha kolmetunnine „vanglaseiklus“ ja proovida veidi omal nahal elu suletud uste taga,“ selgitas ta.

Kuus aastat on Patarei vanglas veetnud politseiniku tapnud Romeo Kalda, üks tuntuimaid eluaegseid vange tänases Eestis. Patarei vanglas hoiti eeluurimisaluseid, majanduskuritegude eest karistatuid, eluaegset karistust kandvaid vange ja surmamõistetuid. Patareis oli ka vanglate haiglaplokk.

Üksainus põgenemine

Karmide tingimustega ja hästi valvatud Patareist on teadaolevalt vaid üks vang põgenenud.

Rausberg juhatas turistid vangalahoovi sadamapoolsesse otsa, kus osutas vanale väravale. „Rangelt valvatud Patarei vanglast polnud julenud veel keegi põgeneda. Ajalooline põgenemine toimus siitkaudu, kui vabadussõdalaste sisuliseks liidriks tõusnud ohvitser ja advokaat Artur Sirk, kelle Päts ja Laidoner olid võimuvõitluses laskunud 12. märtsil 1934 vangistada, pääses sõjakaaslasest vangivalvuri Johannes Küttime abil sama aasta 11. novembri õhtul põgenema.“

Patarei vangla üksikkambris oma saatust oodanud Sirgu aitasid põgenema aatekaaslased, keda abistas vangla asedirektor Evald Viikman. Sirgule õpetati üksikkongist välja saamiseks teeskleva ishiast. Haiglaplokki pandud Sirk oli 11. novembri hämarduval pealelõunal jalutamas. Teda valvas ka Küttime, sõjakaaslane soomusrongi päevilt.

Vangla topeltväravate lähedal oli peatunud sõiduauto. Võtmetega Küttime avas kokkulepitult värava ja jooksis koos Sirguga müüride taha, mehed hüppasid koos autosse. Sirk jõudis läbi Läti Soome, sealt siirdus hiljem edasi Luksemburi, kus suri salapäraselt.

Vanglaloost on veel teada, et 1995. aasta 1. septembril astus Tartu linnakohtu otsusega, mis tugines

arstlikule dokumendile vanglatoimikus – see osutus hiljem võltsituks –, vanglavärvast välja endine kaitseliidu majandusülem Vello Kütt. Kütt kandis karistust relvade ja varustusega äritsemise eest. Mõne kuu pärast võeti ta uuesti vahi alla.

Kõrgeim määr

Ringkäik vanglas jõudis autentsete õõva tekitavate ruumideni, kust kõrgeima karistumäära, surmanuhtluse saanutel enam tagasiteed ei olnud. Vangile öeldi, et nüüd on tema kord minna esimesel korrusel olevasse sauna. Kuni esimese iseseisvusaja lõpuni kasutati vanglas mürgijooki, mahalaskmist ja poomist. Nõukogude ajal viisid otsuseid täide siseministeeriumi ohvitserid. Süngete roheliste pinkidega kambri kõrval on letiga eraldatud ruum, kus prokurör luges arsti, sekretäri ja valvuri juuresolekul kinnipeetule ette viimse otsuse. Elust lahkujal lubati veel viis minutit istuda.

„Kõrgeima määra otsuseid viidi Patareis täide 1964. aastani. Hiljem saadeti surmamõistetud teistesse Venemaa vanglatesse,“ rääkis Rausberg jubedustunnet tekitavas mahalaskmise kambri, millel tumepunased seinad ja põrandas avaus, mille kaudu uhuti minema hukatu veri.

Viimane, kelle suhtes viidi Patareis kõrgeima karistumäära täitmine ellu, oli elajalikult kaks inimest tapnud Rein Oruste, tema lasti maha taasiseseisvunud Eestis, 21. septembril 1991.

Kuus kaotatud hammast

Patarei kindlusvanglas on kinni peetud ka oma aadete ja vaadete eest seisnud teisitimõtlejaid, poliitilises võitluses tülikateks osutunud. „Kui Patarei 2002. aasta detsembris vanglana tegevuse lõpetas, oli siin 34 eluaegset vangi, nende kambri olid kolmandal korrusel. Tuhandete Patarei seinte vahel olnute seas oli tuntud eestlasi, nagu Kristjan Palusalu, enne Jämejalga saatmist hoiti siin ka president Konstatin Pätsi,“ nentis endine riigikogulane, vanglakompleksi majandava sihtasutuse Mänguväljaku Fond juht Andrus Villem.

„Üsnagi tihti ütleb mõni külastaja peale ringkäiku, et on siin olnud kinnipeetavana,“ märkis Rausberg.

Võru raadioamatöör Peeter Pirn (67) on käinud nüüdses turistidele avatud Patareis kahel korral. 30 aasta eest, mil Tallinna lähel peeti olümpia purjeregatti, istus ta spionaažis süüdistatuna Patarei vangla peahoone kõrval asuva hoone kahesest vangikongist ajutiselt ümberpaigutatuna haiglakorpusel. „Kui mina 8 kuud vangis istusin, olid põrandad kambri puhtad. 2006. aastal olid kõik kohad tuvisitta täis ja radiaatorid seintelt varastatud,“ rehmast energaetikuna elukutsega Pirn.

Mitmes Võru tööstusettevõttes peaenergeetikuna töötanud kolmelapselise pere pea Pirni hobi oli seotud raadiotega. „1980. aasta märtsis, naistepäeva eel saadeti mind Võrust töökohast, KEKist, Tallinna tsiviilkaitse kursustele. Tallinnas astusid bussi juurde erariides KGB töötajad, „virgus“ ka bussis olnud Võru julgeolekuametnik. Mind sõidutati Pagarisse ülekuulamistele. 20 aastat olin olnud raadioamatöör. Ida-Berliinis reisil kohtusin ka hobi kaudu tuttava sakslasega. Minult sooviti vahistatuna ülestunnistust, et teen luuretood ja edastan teavet Sanna katsebaasi kohta,“ meenutas Pirn vangalvintususi.

Siis paariks päevaks koju lubatud võrulane sõidutati aga Volgaga ülekuulamistele Riiga, kus ta viibis terve kuu. „Ametlikult“ sõjaväe kordusõppustele. 12. detsembril 1980 pandi Pirn Patarei vangla ees oodanud Volgasse, „kordusõppuselt“ Võrru sõiduks.

„Spionaažis süüdistamine oli minu vahistamiseks otsitud põhjus. Minu kinniviimine kellegi kohaliku pealekaebamisel oli siis šokk. Kadedusest pealekaebamine on ju selline „Eesti kultuur“. Paljudel inimestel puudub kasvatus. Mu vanaisagi oli naabrite pealekaebamiste tõttu Siberisse saadetud,“ rääkis Pirn. „Mul oli alla neljakümnesena hea amet, neljatoaline korter, olin saanud Võru soojustrasside korrastamise eest täitevkomiteest Žiguli ostuloo. Perel oli suvila. Noorim poeg oli siis kolmene. Minu tegemisi jälgiti. Eks ma olin veidi isekas küll.“

Süütõendite puudumisel vabastati ta eeluurimise alt. Olukorraga vahialusena tuli aga leppida. Käsipostiga õnnestus saata kiri kodustele. „Tervis hävis, kaotasin vanglas mineraalainete vaese

toidu tõttu kuus hammast,“ jutustas nüüd kütteseadmete firmas ESKS töötav Pirm, kel muuseumvangla priiks külastuseks taskus rehalibiteeritu tõend.

„Käisin eeluurimise ajal Patareis istunud Ennule (Enn Tarto – M. E.) pakke viimas. Vangalametnike poolt siis toorest kohtlemist ei kogenud. Võiks küll nüüd turistina minna süngelt kompleksi vaatama,“ kostis kaheksakümnendatel Patareis käinud Erna Tarto, kes praegu giidina soomlastele Tartut tutvustab.

Avatud multikultuursusele

Eestlaste seas tekitas suurt elevust, kui Virumaa muuseumi eestvedamisel alustati 2005. aasta septembris kurjaendelises vanglas ekskursioone. Hoone eksponeerimine katkes, kui kambriseintelt leiti hallitusseened. 2003. aastal ametist lahkunud Siim Kallase valitsus oli otsustanud anda hoone kunstiakadeemiale ümberehituseks, 2005 loobuti sellest plaanist.

Riigi Kinnisvara ASile üle antud arhitektuuriväärtuslik hoone on praegu 45 miljoni krooni eest enampakkumisel. 2006. aastal renditi kompleks meremuuseumi ja okupatsioonide muuseumi ühisfirmale Bellhouse OÜ.

Vangla territooriumil ja hoonetes on korraldatud arvukaid kunsti- ja fotonäitusi, peetud pulmi ja korraldatud kontserte, peetud pankurite pidulikke söömaaegu ja günekoloogide banketti, korraldatud riigikogu kultuurikomisjoni istungeid, vändatud ligi kahekümne filmi võtteid.

Ohtlike retside asemel leivad teeotsa mere kaldal asuvasse vanasse vanglasse huvilised. Kes lihtsalt uudistama, kes otsima uusi ideid-väljundeid kunstide vallas. Kes olnud meenutama. Kes teravaid vanglaseiklusi oma nahal tunnetama.

Vanglakompleksi haldava firma juht Andrus Villem avas 22. juulil okastraadiga tõkestatud alal ekstreemse liivaranna.

Kui jahedate müüridega vangla pakkus uudistajatele näiliselt kaitset taevas lõõskava päikese eest, siis tund hiljem oli päike ja aia taga kihav suvemelu kui jumalik kingitus.

Põgus vanglaelu tunnetus aitab suurepäraselt mõista vabaduse väärtuse mõõtmatust.

*Autor: **MALLE ELVET***

Viimati muudetud: 12/08/2010 12:10:41